

NADİR TORPAQ ELEMENTLƏRİ İLƏ AŞQARLANMIŞ ŞÜŞƏ XALKOGENİDLƏRİN FOTOLÜMINESSENSİYA XASSƏLƏRİ

S.Q. ƏSƏDULLAYEVA, N.A. İSMAYILOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutu

Az-1143, Bakı H.Cavid pr.131

Email.sasadullayeva@mail.ru

Təqdim olunan işdə otaq temperaturunda $(\text{La}_2\text{O}_3)_{0.05}(\text{As}_2\text{S}_3)_{0.90}(\text{Er}_2\text{O}_3)_{0.05}$ birləşməsinin fotolüminessensiya xassələri öyrənilmişdir. Göstərilmişdir ki, iki aşqar elementinin $(\text{La}_2\text{O}_3$ və $\text{Er}_2\text{O}_3)$ eyni zamanda As_2S_3 birləşməsinə daxil olması ilə 660 nm dalğa uzunluğunda lüminessensiyanın intensivliyinin kəskin artması müşahidə edilmişdir.

Açar sözlər: xalkogenid şüşə, nadir torpaq elementləri, fotolüminessensiya.

UOT: 42.55.Px,42.60.-v,52.70.Kz

GİRİŞ

Nadir torpaq elementləri ilə aşqarlanmış xalkogenid şüşə əsaslı birləşmələr fotolüminessensiya xassələrinə görə tədqiq ediləcək materiallar arasında ən mühüm birləşmələrdəndir. Belə ki, bu birləşmələr əsasında yüksək həssaslığa malik foto və termoelementlərin, lazer şüa qəbuledicilərinin və modulyatorların, qeyri-xətti optik çeviricilərin, ağ işıq diodlarının və digər yarımkeçirici cihazların yaradılması imkanları onların optik xassələrinin öyrənilməsinə böyük maraq yaradır. Spekttrin yaxın və orta İnfraqırmızı (İQ) oblastında şəffaflıq imkanı, həmçinin sınıma əmsalının böyük intervalda dəyişməsi onların lifli və inteqral optika üçün perspektivli material olduğunu göstərir. Beləliklə, şüşələrdə (NTE) enerji ötürülməsi yüksək səmərəli şüalanma mənbələrinin yaradılmasına imkan verir [1-4].

Xalkogenid şüşələrindeki fotolüminessensiya (PL), Kolomiets qrupunun [5] işlərində öyrənilmiş və bu cür amorf yarımkeçiricilərdə bəzi unikal xüsusiyyətlər nümayiş etdirilmişdir. Müşahidə olunan rekombinasiya, Fermi səviyyəsinin yaxınlığında yerləşən dərin səviyyələrlə izah edilmişdir. Xalkogenid şüşələri içərisində PL xüsusiyyətlərinin tədqiqi üçün ən uyğun material digərlərinə nisbətən daha çox təkrar alınma bilən xüsusiyyətləri ilə seçilən As-xalkogenidləridir [6-8]. [9]-cu işdə göstərilmişdir ki, As_2S_3 birləşməsinin qadağan zolağı spektrin görünən oblastında yerləşir ($E_g \approx 2.4$ eV) və nadir torpaq ionlarının diskret səviyyələri səbəbindən keçirici zolaqlar və kənar quyruq vəziyyətlərini əhatə edən optik keçidlər bəzi udma/emissiya zonaları ilə üst-üstə düşür

Arsen sulfid şüşələrinin və nadir torpaq elementləri (Pr^{3+} , Sm^{3+} , Er^{3+} və Dy^{3+}) ilə aşqarlanmış liflərin optik udulması və fotolüminessensiyasına dair eksperimental nəticələr bir çox işlərdə tədqiq edilmişdir. Nadir torpaq elementlərinin As_2S_3 şüşəsinə təsirini araşdıraraq müəyyən edilmişdir ki, Pr^{3+} , Sm^{3+} , Er^{3+} və Dy^{3+} ionları ilə aşqarlanmış As_2S_3 birləşməsində dalğa uzunluğu 1,3, 1,5 μm olan şüalanma (${}^6\text{F}_{7/2} \rightarrow {}^6\text{H}_{13/2}$ və ${}^6\text{F}_{5/2} \rightarrow {}^6\text{H}_{11/2}$ (Dy^{3+}) və ${}^1\text{G}_{4/1} \rightarrow {}^3\text{H}_6$ və ${}^3\text{F}_3 \rightarrow {}^3\text{H}_4$ (Pr^{3+}) keçidləri ilə əlaqədardır [10]. As_2S_3 birləşməsinin bəzi optik keçidlərinin nadir torpaq elementlərinin şüalanma xətləri ilə eyni dalğa uzunluğuna düşdüynə görə,

As_2S_3 birləşməsinin geniş diapazonunda udulmuş fotonun enerjisi nadir torpaq elementlərinə ötürülür ki, bu da fotolüminessensiyanın effektivliyinin artmasına səbəb olur. Bu mühüm fakt birləşməni fiber-optik gücləndiricilər üçün praktiki olaraq faydalı edir [11, 12].

Nadir torpaq elementləri ilə aşqarlanmış şüşələrin özünü praktik tətbiqdə maraqlı birləşmələr kimi göstərdiyini nəzərə alaraq, bu işdə $(\text{La}_2\text{O}_3)_{0.05}(\text{As}_2\text{S}_3)_{0.90}(\text{Er}_2\text{O}_3)_{0.05}$ birləşmələrin fotolüminessensiya xassələri geniş tədqiq edilmişdir.

METOD

Nümunələrin $(\text{La}_2\text{O}_3)_{0.05}(\text{As}_2\text{S}_3)_{0.90}(\text{Er}_2\text{O}_3)_{0.05}$ sintezi üçün təmizlik dərəcəsi yüksək olan elementlərdən istifadə edilmişdir: 6N (As, S), Er_2O_3 (99,9%) və La_2O_3 (99,9%) oksidləri. Nümunələr 9-15 mm diametrlili silindrik kvarts ampulalarda sintez edilmişdir. Ampulalar 10^{-5} Torr təzyiqə qədər vakumlaşdırılmışdır. Şüşələrin sintezi temperatur tənzimləmə sistemi ± 5 K dəqiqliyində olan sobada aparılmışdır İlk öncə temperatur 850 K-ə qədər qızdırılmış və reaksiya aparılmışdır. Sonra temperatur tədricən 875-1050K-ə qədər artırılmış və 4sa-at davam etmişdir.

PL ölçmələri PL/PLE/Raman spektrometrindən (Tokyo Instruments, Inc.) aparılmışdır. Həyəcanlanma mənbəyi kimi dalğa uzunluğu 532nm (NdYAG) və 325nm (HeCd) nm olan lazerlərdən istifadə edilmişdir.

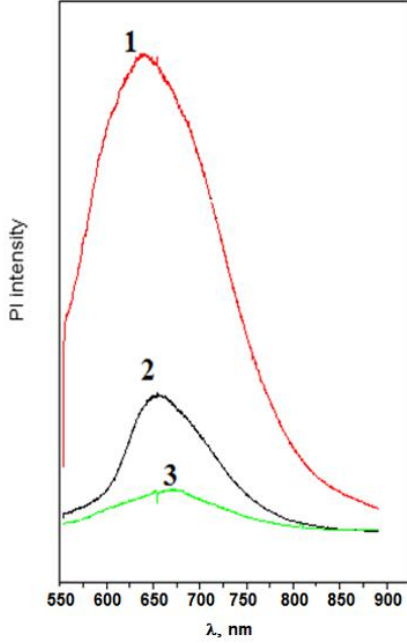
NƏTİCƏ

Tədqiqat spektrin görünən oblastında otaq temperaturunda aparılmışdır. İlk mərhələdə As_2S_3 , $\text{As}_2\text{S}_3:\text{Er}_2\text{O}_3$ və $\text{As}_2\text{S}_3:\text{La}_2\text{O}_3$ birləşmələrinin lüminessensiya spektrləri tədqiq edilmişdir (şəkil 1). Müəyyən edilmişdir ki, $\text{As}_2\text{S}_3:\text{Er}_2\text{O}_3$ və $\text{As}_2\text{S}_3:\text{La}_2\text{O}_3$ birləşmələrinin lüminessensiya maksimumları ilə As_2S_3 birləşməsinin maksimumları eyni dalğa uzunluğuna düşür. Belə ki, As_2S_3 birləşməsinin maksimumunun 660nm-də olduğu böyük və intensiv lüminessensiya spektrinin fonda Er^{3+} ionunun hər hansı keçidi müşahidə olunmur.

Lakin, birləşməyə iki aşqarın birlikdə daxil edilməsi vəziyyəti tamamilə dəyişmişdir. Daxil edilən iki aşqar, $(\text{La}_2\text{O}_3)_{0.05}(\text{As}_2\text{S}_3)_{0.90}(\text{Er}_2\text{O}_3)_{0.05}$ kombinasiyasında

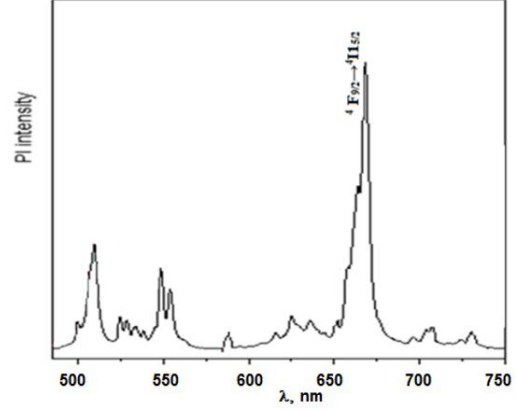
As₂S₃-ə aid olan maksimumun tamamilə yox olmasına və Er ionlarının atomlararası ⁴F_{9/2}→⁴I_{15/2} keçidi hesabına əmələ gələn fotoluminessensiya spektrinin intensivliyinin kəskin artmasına gətirib çıxarır (600-750nm oblastı əhatə edən), şəkil 2). Elmi ədəbiyyata nəzər saldıqda, Lantanın digər nadir torpaq elementləri üçün sensiblizator rol oynadığını görə bilirik [13-15].

elementi, elektron katod və sintillyatorlar)[16].Bu da lantanın digər elementlərlə münasibətdə sensiblizator rolu oynaması ilə bağlıdır Bu baxımdan aşqar kimi La₂O₃ birləşməsinin əlavə edilməsi, Er³⁺ ionunun atomlararası keçidi ilə bağlı olan lüminessensiya maksimumunun intensivliyinin kəskin artmasına səbəb olmuşdur.

Şəkil 1. As₂S₃ (1), As₂S₃:Er₂O₃ (2) və As₂S₃:La₂O₃ (3) birləşmələrinin fotoluminesensiya spektri.

Məlumdur ki, aşqar kimi Lantan əlavə edilmiş materiallar bir çox tətbiqlər arasında böyük əhəmiyyətə malikdir (studiya işıqlandırılması və proyektor üçün karbon işıqlandırması, alışıqan və məşəllərdə alovlanma

Şəkil 2. (La₂O₃)_{0.05}(As₂S₃)_{0.90}(Er₂O₃)_{0.05} birləşməsinin 300K temperaturda fotoluminesensiya spektri

Xüsusilə bu hal özünü 660nm-dəki maksimumda daha nəzərəçarpan göstərir. (⁴F_{9/2}→⁴I_{15/2}) PL effektivliyinin bu cür artmasının səbəbi, bir tərəfdən La₂O₃ birləşməsinin daxil edilməsi ilə, digər tərəfdən də, 660nm dalğa uzunluğunda As₂S₃-ün optik keçidlərinin eyni enerjiddə Er³⁺ ionunun şüalanma xətləri ilə üst-üstə düşməsi ilə bağlıdır. Beləliklə, As₂S₃ birləşməsinin geniş oblastında, fotonun udulmuş enerjisi, Er³⁺ atomlarının ⁴F_{9/2}→⁴I_{15/2} keçidinə ötürülür. Enerjilərin superpozisiyası nəticəsində şüalanma nəzərəçarpacaq dərəcədə artır.

[1] J.S.Sanghera, I.D.Aggarwal, L.B.Shaw, C.M.Florea, P. Pureza, V.G. Nguyen, F. Kung. „J. Optoelectronics and Advanced materials 8, (2006), 2148-2155.
 [2] A. Zakery and S. Elliott. J. Non-Cryst, 2003, 330, 1-12.
 [3] I.V. Fekeshgazi, K.V. May, N.I. Mateleshko, V.M. Mitsa, E.I. Borkac. Semiconductor, 2005, 39, 986-990.
 [4] S.Q.Asadullayeva and Q.Y.Eyyubov. Modern Physics Letters B 33(5) 2019, p.1950348.
 [5] B.T.Kolomiets, T.N.Momontova and A.A.Babaev. J. Non-Cryst. Solids 4, 1970, 289
 [6] T.Tada and T.Nimomiya. J. Non-Cryst. Solids, 114, 88, 1989; Rev. Solid State Sci. 4, 1990, 669.
 [7] T. Aoki, D. Saito, K. Ikeda, S. Kobayashi, and K. Shimakawa. J. Optoelectron. Adv. Mater. 7, (2005) 1749.
 [8] S.P. Depinna, B.C. Cavenett and W.E. Lamb. Philos. Mag. B 47, 1983, 99.
 [9] S.G.Bishop, D.A. Turnbull, B.G. Aitken. J. of Non-Cryst.Solids 876, 2000, 266-269.

[10] D. Hewak. (ed.) Properties, processing and applications of glass and rare earth-doped glasses for optical fibres, 1998, 376.
 [11] J.Y. Li. Luminescent Materials of Rare Earths and Their Applications, Chemical Industry Beijing, 2003, 8.
 [12] R A Street, T M Searle and I G Austin. J. Phys. C:vol. 6, 1973, 1830.
 [13] Chiharu Hidaka, Jun Hodotsuka, and Takeo Takizawa. Phys. Status Solidi C 6, 2009, p.1170–1173.
 [14] Reza Zamiri, Avito Rebelo, Hossein Abastabar Ahangar, Michael ScottBelsley. J.M.F. Ferreira Ceramics International 40,8, Part B, 2014, 12947-12951.
 [15] Hailin Si, Fang Zhao and Huan Cai. Luminescence 28, 5, 2013, 510–515.
 [16] Moore R.J. Lanthanum: Compounds, Production and Applications, Chemistry Research and Applications. New York: (2011). 349-363

S. Q. Asadullayeva, N. A. Ismayilova

PHOTOLUMINESCENCE PROPERTIES OF GLASS CHALCOGENIDES ALLOYED WITH RARE EARTH ELEMENTS

In the presented work, were studied the photoluminescence properties of the $(La_2O_3)_{0.05}(As_2S_3)_{0.90}(Er_2O_3)_{0.05}$ compound at room temperature . It was shown that with the simultaneous incorporation of two additive elements (La_2O_3 and Er_2O_3) into the As_2S_3 compound, a sharp increase in luminescence intensity at a wavelength of 660nm was observed

.С. Г. Асадуллаева, Н. А. Исмаилова

ФОТОЛЮМИНЕСЦЕНТНЫЕ СВОЙСТВА ХАЛЬКОГЕНИДОВ СТЕКОЛ, ЛЕГИРОВАННЫХ РЕДКОЗЕМЕЛЬНЫМИ ЭЛЕМЕНТАМИ

В представленной работе исследованы фотолюминесцентные свойства соединения $(La_2O_3)_{0.05}(As_2S_3)_{0.90}(Er_2O_3)_{0.05}$ при комнатной температуре. Показано, что при одновременном введении в соединение As_2S_3 двух элементов-аддитивов (La_2O_3 и Er_2O_3) наблюдается резкое увеличение интенсивности люминесценции на длине волны 660нм.